

TÜRKÇEDE *-taçı* EKİNİN FONKSİYONLARI

MECDUT MANSUROĞLU

Türkçede sıfat (adjectivum) ve ad (substantivum) kullanılışları ile bir isim (nomen) olarak belirledikleri gibi aynı zamanda çekimli fiil (verbum finitum) olarak görüldükleri için isim-fiil (participium) adını alabilecek şekiller arasında *-taçı*, *-teçi*, *-daçı*, *-deçi* ekine de bir yer ayırmak gerekir.¹ Gerçekten ilk metinlerde ekimiz daha çok fiilden (deverbal) isim olarak işi göreni (nomen actoris) bildirirken bunun yanında anlaşılan gereklilik (necessitativus) yolu ile gelecek zaman (futurum) manalarını da geliştirmiştir. Öte yandan ise, söz bölümü (parties du discours) olarak başlangıçta yalnız isim kullanılışı yaygın iken daha sonra aynı zamanda çekimli fiil olarak da kullanıldığı görülür. Ekimizin başka bir hususiliği de türkçede nisbeten dar bir zaman ve çevre içerisinde yaşaması ve günümüzde hemen hemen kullanılmaz olmasıdır. Bu sayede kendini oldukça kolay ele verdiği gibi mana ve fonksiyonları ile türkçenin bazı önemli noktaları da aydınlatılmaktadır.

Eski ve orta türkçede oldukça kullanılır olduğu halde yeni türkçeye doğru ilerlendikçe seyrekleşen ve bugün Kazan türkçesindeki bazı dar kullanılışları dışında artık hemen hiç görülmeyen *-taçı* eki hakkında türkçe üzerinde çalışmış olan eski ve yeni dilcilerin söyledikleri şöyle toplanabilir :

Kâşgarlı Mahmud «bir işi ara sıra yapan fail» demekle anlaşılan bahis konusu işi devamlı olarak (iterativum-durativum) yapanı değil de, işi göreni anlatmak istemektedir. Kendisi ayrıca aslında sıfat olan, yani vasıf bildiren bu ekin yalnız Oğuz, Kıpçak, Yağma, Oğrak ve

¹ Dil bilgisinde isim-fiil tabiri çok kullanıldığı halde, değişik dil tiplerinde bununla oldukça farklı şeyler anlaşıldığı için, adı geçen terimi türkçe üzerinde çalışan bazı kimseler kullanmaktan kaçınılmaktadırlar. Ancak bu yüzden türkçeyi anlamakta ortaya bir ayrılık çıktığı gibi, bu dilde bir yandan isim, öte yandan çekimli fiil olarak görülen bir söz kategorisine ayrı bir ad vermek inkârı kalmamaktadır. İşte bu sebeplerle, başka grup dillerdekine benzer, mesele dahi, türkçenin bu kategori fiilden ismi uteri için «isim-fiil» tabiri kullanılmıştır.

Suvarlarla Rus ülkesine uzanan Türklerce kullanıldığını bildirir.¹ Abu Hayyan gelecek zaman çekimli fiili ve yapıma (passivum) adlar meydana getirmeğe yaradığını söyler.² C. Brockelmann da gelecek zaman manası verdiğini kaydeder.³ A. v. Gabain işi gören ve takip eden kişilik ekleri ile gelecek zaman bildirdiğini söyler.⁴

Türeyişi hakkında W. Bang'ın ileri sürdüğü *-ta*, *-te* fiilden isim ve *-cı*, *-çi* isimden isim ekleri⁵ ekimizin iki heceliliği karşısında kabul edilebilir. Ancak en güç şeyin etimologya olduğu da hatırdan çıkarılmamalıdır.

Aşağıda tarih sırasına uyularak ekimizin belli başlı Türk dili yadigârlarında 1) işi gören, 2) gereklilik ve ondan gelişen 3) gelecek zaman fonksiyonlarında söz bölümlerinden a) sıfat, b) ad ve c) çekim-fiil olarak kullanılışları gözden geçirilecektir.⁶

1. a. İş gören sıfat: *tört din yınak er-deçi begler* 'dört yönden toplanmış beyler' U (=Müller, Uigurica) III 27: 2; *ağır iğın emgen-deçi, yat-daçı iğlig er* 'ağır hastalıktan ıstırap çeken ve yatan adam' U III 45: 7; *kök kalığ üze ar-daçı uluğ, küçlüğ Teñri* 'gök yüzü üstünde oturan (bulunan) büyük ve kudretli Tanrı' U III 60: 7—8; *alkını bil-teçi Burkan* 'her şeyi bilen Buddha' TT (=Türkische Turfan-Texte) VII 40: 131; *'ilmî halkka yarut-taçı yol* 'bilgiyi halka aydınlatan yol' KB (=Kutadgu Bilig, Arat yayınlaması) 4341; *tuur-daçı kız* 'doğuran kız' CC (=Codex Cumanicus, Grönbech yayınlaması) 151: 5.
1. b. İş gören ad: *ordu karşı közed-teçi* 'saray gözetken (bekçisi)' U III 13: 4; *anı kol-daçı-lar* 'onu arayanlar (isteyenler)' KB 898; *kökni, yerni yarat-taçı* 'göğü, yeri yaratan' CC 137: 6; *sığ-taçı* 'sağucu, ölü için ağlayan' (< *sığta-taçı*) İbn Mühenna sözlü-

¹ *Divanü lügat it-Türk*, B. Atalay çevirmesi, Ankara 1939, I, 24 ve 1940, II, 48.

² *Kitâbu 'l-idrâk bilisânu 'l-Atrâk*, Caferoğlu işlemesi, İstanbul 1931, 106/137; 108/139.

³ *Ali's Qişşâ'i Jâsuf, der älteste Vorläufer der osmanischen Literatur*, Berlin 1917, 51. §.

⁴ *Die Natur des Prädikats in den Türksprachen*: KCSA III (1940), 90; *Alt-türkische Grammatik*, Leipzig 1941, 132 ve 221. §.

⁵ *Studien zur vergleichenden Grammatik der Türksprachen*: SBAW 1916, II, 17. ve 17. bis §; *Monographien zur türkischen Sprachgeschichte*, Heidelberg 1918, 26. §.

⁶ Faydalanılan kaynaklarda mananın daha iyi anlaşılabilmesi için 1) büyük harf kullanılmış ve noktalama işaretleri konmuş, 2) gerektiğinde okumada düzeltmeler yapılmış, 3) transkripsiyon sistemi birleştirilmiş ve 4) tercüme gerektikçe yeni anlayışa göre düzeltilmiştir.

ğü (A. Battal yayınlaması, İstanbul 1934); *doğ-daçı* 'doğan' Kı-sas-ı enbiya (XIV. yüz yıl eski Anadolu türkçesi: Tanıklariyle tarama sözlüğü I); *yara-daçı* (< *yar'at-taçı*) [kazanca] 'yara-tan' Ostt. Gram. (= Brockelmann, Osttürkische Grammatik der islamischen Literatursprachen Mittelasiens) 211. §, 1. not.

2. a. Gereklilik sıfat: *nom*, *boşğut boşğun-daçı tüzünler* 'ders öğrenmesi gereken asiller (= öğrenciler)' TT V B 52; *mini üçün emgen-teçi kim erser* 'benim için ıstırap çekecek kimse' U IV C 152.
2. b. Gereklilik ad: *anıñ utru tur-daçı yok* 'ona karşı duracak yok' U IV A 283; *işke, yumuşka bar-daçı* 'işe, güçe gidecek (olan)' TT VII 40: 54.
3. a. Gelecek zaman sıfat: *öl-teçi bodunuğ tırgürü igittim* 'ölecek olan milleti dirilterek yetiştirdim' I (=Kül Tigin yazıtı) D 29; *kin kel-teçi arkış* 'sonradan gelecek kervan' H.-ts. (= v. Gabain, Briefe d. uig. Hüen-tsang-Biographie I) 76; *kel-deçi er* 'gelecek adam' Kâşg. (= Divanü lugat it-Türk, Atalay çevirmesi) I 24: 8; *kel-teçi yıl* 'gelecek yıl' Houtsma sözlüğü (Leiden 1894) 42; *kelmiş taçı kel-teçi yazuğ* 'gelmiş ve gelecek günah' Nehcü 'l-feradis' (tıpkı basım, Ankara 1956) 83: 17; *öl-deçi kişi* 'ölecek (fani) insan' SN (= Süheyl u Nevhahar, Mordtmann yayınlaması) 211: 14.
3. b. Gelecek zaman ad: *yok er-teçi erti* 'yok olacak idi' T (=Ton-yukuk yazıtı) 60; *köni yolça katığlan-daçı-larınñ buyan, bilge biliglig bu iki türlüğ yiveklerin bütürgüke art, basut bol-taçı erür* 'doğru yola gayret edeceklerin punya ve praına (gibi) iki (çift) cihazlarla (yolu) tamamlamasına yardımcıdır' Su-varnahrapsa (Radloff—Malov yayınılaması) 127: 18; *keyik teg kaçar men, kim ol yet-teçi?* 'yabani av hayvanı gibi kaçırım, yetişecek kimdir?' KB 722; *kimtür anı yığ-daçı?* 'ona engel olacak kimdir?' Kâşg. III 106: 14; *Sonkur bar-daçı-dur* 'Sonkur gidecektir' Abu Hayyan (Caferoğlu işlemesi) 146/177; *olmuşı, ol-daçı-yı bayıq bilür* 'olmuşu, olacağı apaçık bilir' Brockelmann, Altosmanische Studien I, 17.
3. c. Gelecek zaman çekimli fiili: *Türk bodun öl-teçi sen* 'Türk milleti ölçeksin' I G 8: *añ kininte öni öni adrıł-taçı-lar* 'en sonunda (her biri) başka başka (şekilde) ayrılacaktır' U III 33: 19; *tiriğ bolduñ erse, özün öl-deçi* 'canlı idinse, kendin (sen

de) öleceksin' K B 1066; *boğun añar ay-daçı* 'halk ona diyecektir' Kâşg. I.352: 11; *barçamız öl-teçi biz* 'hepimiz öleceğiz' Abu Hayyan 106/137; *Sençer tur-ma-daçı* 'Sencer kalkmayacak' Abu Hayyan 106/137; *bul-daçı sen* 'bulacaksınız' Brokelmann 'Alî's Qışsa-i Jüsuf, 51. §; *men kıl-daçı men* [kazanca] 'ben yapcağım' Ostt. Gram. 201. §. 1. not.

Yukarıda söylenenler ve verilen tanıklardan *-taçı* ekinin fonksiyonları şöyle toplanabilir:

1. Ekimiz başlangıçta sadece işi gören manasında bir fiilden isim yapma eki iken daha sonra gereklilik ve ondan gelecek zaman manasına kaymıştır.
2. İlk olarak sıfat ve ad kullanılışları bulunduğu halde gelecek zaman manasının tabii bir neticesi olarak sonradan çekimli fiil olarak da kullanılmıştır.
3. Çekimli fiile kayan kullanılışlarında olumsuzluk (negatiö) eki de almaktadır ve bununla olumsuzluk ekinin çekimli fiile kayan her kullanışa getirilebileceğine bir delil daha kazandırmış olur.
4. Yukarıda sayılan karakterleri ile ekimiz mana bakımından *-ğü* fiilden isim yapma eki (M. Mansuroğlu, *Türkçede -ğü ekinin fonksiyonları*: Türkiyat Mecmuası X, 1953, 341—348), söz bölümü olarak kullanılışlarında da *-miş* isim-fiil eki (M. Mansuroğlu, *Türkçede -miş ekinin fonksiyonları*: Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, 345—350) ile tam bir paralellikte olduğuna göre türkçede bir yandan bir isim > gereklilik > gelecek zaman mana gelişmesine, öte yanda bir isim > çekimli fiil ve her ikisinin bir arada yaşaması ile isim fiil kullanılışlarına güzel bir örnektir.

ŞEYYAD HAMZA'NIN ÜÇ MANZUMESİNİN TIPKI BASIMI

Şeyyad Hamza'nın tek nushaya dayanılarak tarafımdan yayınlanıp işlenen üç manzumesinin (*Drei Gedichte Şeyyād Hamza's*: UAJb. XXVI, 78—89) tıpkı basımı teknik sebepler dolayısıyla yapılmamıştı. Bunlar adı geçen yazıya ek olmak üzere takip eden sahifelerde verilmiştir.

Mecdut Mansuroğlu

Handwritten text in Persian script, appearing as a list or collection of entries, possibly related to a historical document or manuscript.

او در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
 او در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
 او در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
 او در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
 او در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
 او در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
 او در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
 او در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که

بوسه ای محسن اسیری در سر در
 در کجا که تو ز تپهر در شکلب
 بو غمگندن بیخون او پناه دگرس
 بشاید صبر نه گت که گلین بر دم
 در معارضه با او اول شده نصیب
 ز خاطر دیو در پیفت ز خاطر بنیاد بنیاد
 ز خاطر دیو در پیفت ز خاطر بنیاد بنیاد

نظمه نسیبی راست

ساقی نامه حسیم او آری تمام
 بی شکست بیا ای بو کس است
 چنگل شیر کاکب صد با سید
 چون گو بگوزک ساقی و کنگر در کس
 تو بهیچ صوفیار ندانند کیم
 چون رباد ضروری پوشک طاعتی
 و از بزمی بنگ شمس بو کس آید
 فایر جو سون قشنگ ک شسرا بد
 مطلع از او آنگ زلفینت در
 و از خاکس جویا طو تی چون
 ما در کف کوبی مهال او لدی برکت
 کعبه بیجا زدن فدای انبسم
 کل نسیبی که سوزنی کوشن تمام
 نظم نسیبی بر سر کیم

نظمه نسیبی بر سر کیم

بهار او لدی کل ای سر و کل انام
 بود وقتی نوشن کور کیم ایام

نظم نسیبی بر سر کیم
 بهار او لدی کل ای سر و کل انام
 بود وقتی نوشن کور کیم ایام
 او در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
 او در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
 او در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
 او در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
 او در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
 او در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
 او در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
 او در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که

بوشادن اولدی بجر و سح رستم دستان	بورنجده والدی دی اول بالونوس اولدی
بوجا لکن اولدی و دی جبران وامق عذرا	بو عشق دن اولدی و دی شیدا لیل و یمنون
بو قنده مکرته و شادی دی فرعون	بو حکم التند کرفنا رفا لیدی تا ورون
بو حکم کسند ایر قسی ایلنه اولماز	کر لک که شیلده و رانجه قلدیسه تا وون
بو رنجه لطفه مستندی قلوب بشارت مکر	بو رنجه فهره طو شرا ولدی قلبلر درمنون
بو لطفله بجه نوبله اولدی لغ	بو فخر لده بنجه قامت بکاردی شیلده کون
بو درده کسند ^{بجانه} بولیمای دی درمان	بو رنجه دینده کسه بشهره دی مصبون
بو عشقده یلدا شرا اولدن جاشکل جانسه	صنشدی دولت بولدی طایفه یامون
لک که جانی از لکن نصیبه دراکلدی	بکون بودنیا اولدی بچون اولمضبون

نظمیغ مشیاد حسن

بجه لبدان قابون عشق فواسن دون کون	اوش لیلده چکا چکا انا ایسه راجمون
بجه قبول اولور من بجه طورا قلمه قور من	کر اصلان اولوب طورا سن ابرقار سن
ایجا ایلیتی بو غمز و لک ایلی سکا کم ایچ کوزک	دساله سن کور کند و لک او بیلیک ایچ کوزک
بو غمز این بهارده ولک غمز طیر کوز قور کوزک	شمه کوز ولک طیر او طیر کوزک نه خوش تر سن کوزک
فانی لک سن کوز غمز کوزک صالند غلک	نه قیدی لکن سن کوزک بوی نه سنی دیون
فانی سن کوز اولدی و لک ایچ غمز ایچ غمز سنک	یا فانی بوی بزم اند کوزک فانی بوی اولد غلک سنک
فانی لک کوزی فانی بزم باغ کوزک ایچ لکون کلاه	بیلک کوزی کوز فانی کوزک ایچ لکون کلاه
فانی سنک و لک بخت ایچ لک اول باغ کوزک ایچ لکون	کوز بزم کوزی سنک اول باغ لکون کلاه
ایچ لک باغ ایچ لک رزق و طو ایچ مالک	لا اولدی کوز کوز کوز کوز ایچ لک و لکون
بدر کوزک سلیمه انم هم اولخت اعنی سلطانم	ایچ لک کوز کوز لک و لکون سنک حور کوزکون
ول کوزی بزم بوشاریم بو بیجا او کلتر اربزم	شمه کوزی سنک بزم کوزی اول فادر کوزکون

کسی که در آن دیده بهم و برید و لست
 عالمه و ارشد که چو اولد سینه می کلدت بکون
 شیا و حسنه او شکر که کما لیس بر تو کما در
 قصیده مهملی بنام سلطان محمد شان غازی در صفت ماه عید
 بریده که در دونه بر دم ارشدی اسوت
 اولدی برینده اولد بر کشتی سیمین بدید
 با قدرت بر مشیدی که بر سیر سربیع
 خلقک آرا سینه اندن دشمنیدی اختلاف
 اتفاق ایتم نظر کوردم هلال عید در
 کون شما عیند ن عیان اولما زدی اولد بقدم
 کون کوز ندین کولت بوزنه سان که بر شکر کادی
 سفره عید شیمی ده گوشه ناسیدی یا
 سالکان راه صوم ایر شه کیچون مشربله
 یا لیکن طغتل مده در کم دور بر سر قللت
 یا سیر چو کان شاهی کوشترید دور مثال
 اول شد صامت فران کلبیه آکا قسیرین
 عکس تیغی دوشیده اولدیم چو چنگک کوهلر
 خنای همی کوه سردی دیل از در شکار
 اولدی قاپیر او کدن اولین ضمیم ضنون
 که اولدی دورنده اولد شنهان فون و ملکز
 خنای کردون کستره نعلین کم ایله بیضنون
 فاتح قسطنطنیه باد شاه محسوس
 بهیوان قدری اندک برزد کاشمکه

دیده ده از غوغای بیخ جالد در دیر با لک افزون

ی دی و بر بالو
 اولدی شیا
 که کوشا
 لدر بر
 لوشا
 قاضی
 سینه
 لیه
 او
 ایچکا
 سیه
 کتار
 و ضلوت
 بی
 اولد
 ق
 ی
 لک
 کون
 بر

نظر منظمی است
 اولدی قاپیر او کدن اولین ضمیم ضنون
 که اولدی دورنده اولد شنهان فون و ملکز
 خنای کردون کستره نعلین کم ایله بیضنون
 فاتح قسطنطنیه باد شاه محسوس
 بهیوان قدری اندک برزد کاشمکه

شسته بشسته بود کتک عاشقانه
 گشته لرزه مازار می سستی
 که نامش سستی و سن غیبی
 ریلد که اختیار می سستی
 و موی خاشاکم از می لشر
 لغدی ساکه کار می سستی
 کتوب و کتاف سن سدی و کید
 دیت و لشتکار می سستی
 صید دور کنی میای شبرازی
 زلغله اولدک شفا می سستی
 آنظیر رجایی راست

ای دل آزار یار می سستی
 لتهوی جان شکار می سستی
 صد جوتک نیر کوه لشتکم
 یوسف روزگار می سستی
 بنی شکار می سستی و سن جور می
 ریلد که اختیار می سستی
 جانج زلفک مولدانه و شروب
 قلدر که روشنی ز قمار می سستی
 آنام بود روز و عید لری
 مانتور بسن زکار می سستی
 غمش لری ز قیاس گشته لری
 ریلد که صد مازار می سستی
 عهد که گندم سبکه می سستی
 اولدک یا پدر می سستی
 میو بیدر رجایی مهر کس
 و لری ایسک نور می سستی

منصبتی شیدا در وردیف دگر

نه یا نورسن ریا خاگر کوزه لرح کوز بولار کانی
 حقالی مکر و لری ایسک لوقی ایاق لیلی
 کتر لوقی کتر لوقی بولار کانی و لری و لری
 روز و کوز لوقی خاگر او یانه یوری لسته پوزانی
 و ماکر کیم بنیم سوز و لری لری حواجک یور
 آله و یلا لری سمر قلا چالوکه اعایی
 کلم کیم ناصبی و لری ایینی و نیده چکری
 سکنه لجاجدی خا بو بزمی و لری و لری
 شوی لری کیم نیده کجری آقوت شکر لری
 سستی لری حجاجدی لری ایسک لوقی ایاق لیلی
 سستی لری حجاجدی لری ایسک لوقی ایاق لیلی
 سستی لری حجاجدی لری ایسک لوقی ایاق لیلی

شهر

